

Софія ЧОРНА, студ.

e-mail: sofiachorna2606@knu.ua

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЩОДЕННИК ШЕВЧЕНКА ЯК ПРОСТІР ДЛЯ РОЗКРИТТЯ АВТОРСЬКОГО "Я"

У статті досліджено щоденник Тараса Шевченка як письменницький простір для самовираження. Актуальність теми зумовлена передусім тим, як особисті рефлексії автора стосуються і кожної людини через відображений пошук власного "я" і сил для боротьби за свої переконання. Здійснено огляд змістової структури щоденника за класифікацією Б. Рубчака. Окрему увагу приділено засобам самовираження Шевченка, серед яких найяскравіше проступають авторська рефлексія, релігійний світогляд та осмислення свободи. Через їх дослідження окреслено мету письма, яка полягає у способі утвердити себе у цьому світі. У записах митця християнські цінності тісно переплітаються з уявленням про свободу. Розкрито внутрішню свободу як одну з провідних форм самовираження письменника, що формується в умовах фізичного поневолення. В цьому контексті окреслено несприйняття Шевченком досвіду заслання, яке полягає у свідомому відстороненні від його деморалізуючого впливу. Підкреслено, що звернення до слова, попри цензурні обмеження, є способом відновлення внутрішньої свободи. Також розглянуто мистецтво як ключову діяльність Шевченка, де найбільш виразно виявляються прагнення поета. Проаналізовано період після заслання як час інтенсивного повернення до художньої практики та переосмислення власного професійного шляху. Водночас у щоденнику фіксується виразна мистецька поліфонія через мікрожанри. Зафіксовано глибоке осмислення в тексті внутрішнього світу митця. У цьому контексті щоденник інтерпретується як внутрішній діалог автора із самим собою, у якому поєднуються емоції, роздуми, переживання, що наближає текст до живого мовлення.

Ключові слова: українська література, Тарас Шевченко, свобода, релігійність, мистецтво, самовираження, щоденник.

Особливу вагу для дослідження внутрішнього світу Шевченка має його щоденник як унікальне явище в українській мемуаристиці. Психологи доводять, що людина веде записи тоді, коли потребує висловитися, але не має з ким поділитися, або ж переживає стресову ситуацію. Саме в такому емоційному стані Тарас Шевченко розпочав свій щоденник у червні 1857 року – в останній період свого заслання в Новопетровському укріпленні. Важливо наголосити, що записи охоплюють лише рік, але цього проміжку виявляється достатньо, щоб відобразити глибокі зрушення у внутрішньому світі поета. Мається на увазі перехідний стан, який проявляється від замкненості в умовах солдатської ізоляції до поступового відкриття себе світові.

Б. Рубчак умовно поділив щоденник Шевченка на чотири частини, відповідно до місць, де той перебував: 1) Новопетровське укріплення; 2) подорож Волгою до Нижнього Новгорода; 3) перебування в Нижньому Новгороді; 4) Москва і Петербург (Рубчак). Кожна з цих частин вирізняється своєю стилістикою, залежно від стану автора та обставин його життя. Перша частина є найбільш цілісною й літературно довершеною. Вона написана в період вимушеної бездіяльності та тривожного очікування поета на звільнення. У записах Шевченка відчутні як моменти творчого піднесення: "Я что-то чересчур усердно и аккуратно взялся за свой журнал..." (Шевченко, 2003, т. 5, с. 14), так і апатії: "А пока совершенно нечего записать" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 12). Причиною таких коливань стала відсутність зовнішньої мети й чіткої структури життя. У другій частині помічаємо ознаки жанру подорожнього нарису, який на той час був популярним. Зафіксовані спостереження за містами, зокрема за краєвидами Астрахані і Чебоксар. Особливих рис фактографізму набуває третя частина: записи стають коротшими, зосередженими передусім на щоденних подіях. На відміну від попередніх розділів, тут менше розгорнутих розповідей, за винятком докладного викладу роману з актрисою К. Піуновою. Четверта частина припадає на період активного життя автора в Москві і Петербурзі, наповненого постійними зустрічами з друзями. Через короткий текст складається враження, що записи написані поспіхом. Також у цей час Шевченко отримує можливість

працювати з технікою акватинти, але саме тут записи раптово уриваються. Ймовірно, він зосереджується на поезії, адже в кінці нотаток з'являється переписаний вірш "Сон (На панщині пшеницю жала)".

Ідея вести щоденник виникла під час заслання, коли поет, позбавлений можливості вільно писати й малювати, зізнався: "А писать охота страшная. И перья есть очиненные" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 12). К. Танчин поділяє щоденники на кілька типів залежно від їх призначення. Серед них – щоденники-свідчення, щоденники самоаналізу й самонавчання, а також щоденники як засіб психічної самотерапії (Танчин, 2005, с. 15). До останнього типу дослідниця зараховує і записи Тараса Шевченка. Т. Космеда підкреслює, що щоденник Шевченка виконував саме психотерапевтичну функцію (Стрілець, 2017, с. 257). Він став формою сповіді душі, змороної поневіряннями та заборонами, яка шукала захисту в слові. Водночас сам поет прямо говорить і про іншу причину ведення щоденника – прагнення подолати нудьгу: "У кого что болит, тот о том и говорит" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 22) і : "сей журнал [...] сделался для меня необходим, как страждущему врач" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 37). У цьому сенсі письмо стає способом розібратися в собі: висловити власний внутрішній стан. Це особливо зрозуміло, якщо згадати умови життя поета в Новопетровському укріпленні. Про це свідчить Михайло Лазаревський – близький друг Шевченка, який кілька разів зустрічався з ним в Орську. У спогадах він писав: "Приїжджаючи в Орську досить часто в службових справах, я завжди відвідував Шевченка і бачив його тодішнє життя в казармах. П'яні й брутальні солдати, нестерпне повітря, бруд, постійний галас – усе це дуже пригнічувало Шевченка..." (Бородін, & Павлюк (Упоряд.), 1982).

13 червня 1857 року, перебуваючи в очікуванні на звільнення, пригнічений поет у щоденнику порівнював оточення з "темними мучителями" та жорстокими "розпинателями". Через тиждень, 20 червня, він запитував сам себе: "Дожду ли я тех блаженных дней, когда из памяти моей испарится это нравственное безобразие? Не думаю. Потому что медленно и глубоко врезывалось в нее это безобразие" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 22).

Скоріш за все, під "гідотою" Шевченко мав на увазі бездушність і жорстокість тих, хто роками знушався з нього. Як наслідок такий драматичний період заслання, життєві обставини виразно вплинули на зміст і настрій щоденника, однак ключовими для розуміння тексту залишаються форми самовираження, через які автор передає свої думки й переживання.

1) Внутрішня свобода. Ця форма самовираження займає панівне місце у щоденнику і визначає характер авторського саморозкриття. Перебуваючи у засланні, Шевченко зберігав внутрішню свободу, яку вважав не те що сенсом життя, а, як вважає Л. Задорожна, радше здатністю зберігати контроль над собою у ситуації повної залежності від зовнішніх умов, спрямовуючи внутрішні зусилля на самовдосконалення (Задорожна, 2009, с. 59). Митець особливо гостро реагував на обмеження; навіть звичайні речі, як-от можливість скористатися ножем чи просто випити чаю, були для нього розкішшю. Про моральний стан Шевченка у той період яскраво свідчить запис від 13 червня: "Но как я смотрел на все это? Как арестант смотрит из тюремного решетчатого окна на веселый свадебный поезд" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 12). У цьому образі поєднуються віддаленість і залученість водночас, адже суб'єкт спостерігає життя, але не може в ньому брати участі. Поет сприймав неволю не лише як фізичне обмеження, а як стан, у якому людина не може мріяти чи вільно уявляти. Прикметно, що він ніколи не уявляв свого життя в солдатському статусі, не пов'язував із цим ні свої думки, ні плани на майбутнє. Зіткнення з примусовою роллю спричиняє внутрішній розлад, у якому власне уявлення про себе вступає в суперечність із нав'язаними умовами існування: "Если бы я был изверг, кровопийца, то и тогда для меня удачнее казни нельзя было бы придумать, как сослав меня в Отдельный Оренбургский корпус солдатом" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 19). Бачимо, що досвід служби був для Шевченка особливо болісним, якщо не найжорстокішим способом позбавити свободи, але не внутрішньої.

Показовим у цьому плані є гостре несприйняття поетом свого заневолення. Воно розгортається через послідовне відмежування від досвіду заслання, а отже, можемо говорити про динаміку

внутрішньої свободи. Тарас усвідомлює руйнівний вплив неволі. Виснажлива фізична діяльність в антигуманних умовах, що супроводжувалася насадженням імперської ідеології, впливала на свідомість людей, зумовлюючи звуження світогляду, і, відповідно, пасивну життєву позицію. Окрім того, природно зусилля людини за таких обставин спрямовувалися насамперед на виживання. У випадку Шевченка в цій ситуації, навпаки, загострюється потреба у внутрішньому "повноголоссі". У ширшому історичному контексті це явище корелює з традицією опозиційної думки, започаткованої декабристами. Шевченко наповнив їхню діяльність новим змістом, спрямувавши в русло української національної ідеї. Засуджує деспотизм політичної еліти. Зрозуміло, що об'єктом критики постає імперська влада та її представники, а не російський народ як такий. Особливо це стосується війська. Спостерігаючи за життям у гарнізоні, Шевченко пише, що солдати – це найбільш пригноблена частина суспільства: "У него отнято все, чем только жизнь красна: семейство, родина, свобода, одним словом, все. [...] Но офицеры, которым отдано все, все человеческие права и привилегии, чем же они разнятся от бедняка солдата? [...] Ничем они, бедные, не разнятся, кроме мундира" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 15). В іншому записі, від 14 липня, Шевченко прямо називає Новопетровське укріплення "вертепом мерзостей". У тому, що для інших втілює потугу імперії, він бачить неволю. З мистецького погляду, попри невпинну практику в галузі живопису, на наш погляд, визначальним у проявленні внутрішньої свободи стає повернення Шевченка до поезії. Він звертається до тієї діяльності, через яку був поневолений. Зокрема останній запис у щоденнику з переписаною поезією "Сон (На панщині пшеницю жала)" можна вважати жестом відновлення внутрішньої свободи через слово. Щоденник якраз і переривається у зв'язку з переключенням уваги автора на поетичну творчість.

А проте й задовго до звільнення, будучи включеним у звичайні для солдатського існування порядки, що зовнішньо заневолювали, Шевченко знаходив розраду в простих речах. Наприклад, одним із джерел полегшення стала праця в саду:

"...после десятилетней казарменной жизни уединение мне кажется настоящим раем" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 17). Звернення до праці на землі повертає відчуття ритму і впорядкованості життя, яке було втрачено в умовах казарменого існування. Не лише така зайнятість "повертала" поета до життя. За спостереженнями Л. Задорожної, йдеться про постійне "перебування в духовній активності, у творчому діянні, зарядженому потужним мисленнєвим і емоційним актом" (Задорожна, 2009, с. 59). Таким чином, духовна активність, яка "компенсувала" зовнішню несвободу, природно переходить у релігійний вимір внутрішнього світу Шевченка.

2) Релігійність. Саме ця форма задавала темпу внутрішній свободі, оскільки Кобзар, спираючись на релігійні переконання, зумів знайти в собі сили утвердитись у волі, перебуваючи фізично в неволі. Шевченко веде сам себе до всепрощення як до однієї з ключових християнських чеснот. Як підкреслює Л. Задорожна, справжнє духовне визволення для Шевченка можливе лише тоді, коли він, замість того, щоб затаїти образу, знаходить у собі силу пробачити своїх поневолювачів: "...забудем и простим темных мучителей наших, как простил Милосердый Человеколюбец своих жестоких распинателей" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 61). Сам стиль викладу щоденника нагадує своєрідну сповідь.

Бог для Шевченка – реальна Особистість, не звичний абстрактний образ. Це персоналістичне сприйняття Всевишнього зближує щоденникові записи із традицією християнської сповіді, де діалог із Богом набуває інтимного, майже розмовного характеру. Через молитву, яка також виконує функції подяки і каяття, Шевченко заспокоюється і знаходить омріяне джерело сили в час складних життєвих обставин. Ще до заслання, у листі до брата Микити він наголошував на своєму страху Божому: "Нікому не кланяюсь і нікого не боюсь, окрім Бога – велике щастя бути вольним чоловіком" (Шевченко, 2003, т. 6). Показовим є аспект надії, у якому саме з милосердним Богом поет пов'язує свої найсокровенніші сподівання: "О моя бедная, моя прекрасная, моя милая родина! Скоро ли я вздохну твоим живительным, сладким воздухом? Милосердый Бог – моя

нетленная надежда" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 55). Релігійне почуття безпосередньо переплітається з національним, що дозволяє говорити про сакралізацію образу батьківщини у свідомості митця. Ба більше, дослідник Є. Сверстюк вважав глибоку релігійність одною з ознак справжнього народного поета. "Яким же українським поетом міг бути поет без Бога?" – запитує він, підкреслюючи, що для Шевченка Бог був головною точкою опори, а "єдина на землі служба – Йому" (Сверстюк, 2011, с. 49). Таке світовідчуття, сформоване духовним досвідом, відбивається і в ставленні Шевченка до праці мистецької.

3) Мистецтво. Тарас Шевченко повсюди постає передусім митцем. Після довгих років заслання він гостро відчуває потребу повернутися до мистецької праці. Багатогранність мистецьких інтересів засвідчує його широку ерудицію (Гнатюк, 2025, с. 73). Він звертає увагу на твори мистецтва і міркує про власну творчість. Так, у записі від 26 червня Шевченко зізнається, що десять років без практики могли негативно позначитися на його майстерності (щоправда, буди вкрай вимогливим до себе, відчутно перебільшуючи свій стосунок до мистецтва): "О живописи мне теперь и думать нечего. Это было бы похоже на веру, что на вербе вырастут груши [...] Десять лет неупражнения в состоянии сделать и из великого виртуоза самого обыкновенного кабашного балалаешника" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 27). Тому він вирішує зосередитися на іншому напрямі – гравюрі, зокрема на техніці акватинти.

Разом із цим Шевченко звертається до осмислення власного мистецького досвіду. Згадує час, коли з тісного горища маляра потрапив до майстерні Карла Брюллова (запис від 1 липня): "Я из грязного чердака, я, ничтожный замарашка, на крылья[х] перелетел в волшебные залы Академии художеств" (Шевченко, 2003, т. 5, с. 36). Митець усвідомлює, що свобода не обмежується правом бути фізично вільним. Вона полягає також у можливості думати, творити і залишатися собою навіть тоді, коли зовнішні обставини цього не дозволяють. Як слушно зауважує А. Шевчук, "переживши заслання, він залишився тим же інтелігентом, з високим інтелектом, усталеними поглядами та мистецькими критеріями" (цитую за: Гнатюк, 2025, с. 73).

Тому повернення до мистецтва стає для нього знаком внутрішнього відродження. Шевченко з гордістю підписується як "художник Т. Шевченко", немов завершуючи процес повернення до себе. У цей період з'являється і творчий задум масштабнішого характеру: він планує створити серію гравюр за мотивами "притчі про блудного сина".

Водночас і сам щоденник постає як текст із виразною мистецькою поліфонією. Його структура формується через поєднання різних мікрожанрових елементів: ліричних відступів, автобіографічних фрагментів, подорожніх нарисів. Окрім цього, до тексту включено записи друзів, уривки віршів різними мовами, а також авторські малюнки Шевченка – копію Суздальської ікони Божої Матері та портрет Олександра Герцена. Нагадує поширену на той час альбомну традицію ХІХ століття, де поєднувались текстові і візуальні фрагменти.

Шевченко у щоденнику не постає таким ідеалізованим, яким його традиційно репрезентують у шкільному дискурсі. Перед читачем постає жива особистість із повсякденними звичками та індивідуальними схильностями: він зустрічається з жінками, відвідує театр, любить смачно поїсти, вживає алкогольні напої, багато малює, особливо церкви, і не уникає проявів життєвої радості. На тлі цієї повсякденності можна переконатись у щирості автора, а це викликає довіру читача. Природність самовираження також засвідчує комунікативна практика в щоденнику, наближена до живого мовлення: Тарас Шевченко скаржиться, нарікає, обурюється, жартує, іронізує. З іншого боку, за спостереженням Т. Космеди, щоденник можна трактувати як діалог автора із самим собою (Стрілець, 2017, с. 258). Враховується осмислення автором власних бажань, емоцій, вражень, спогадів про Україну, а також уявлень про майбутнє.

Отже, розгляд особливостей щоденника Шевченка дає змогу зрозуміти, якими формами він вибудовує власне самовираження, а також поглиблює уявлення про творчу індивідуальність митця. Через дослідження засобів самопрояву вдалося окреслити, що глибша мета писання щоденника полягала не у фіксації подій, а у незвичайному літературному експерименті з психологічною функцією. Було виявлено, що текст рідко зосереджується на

зовнішніх подіях, він радше глибоко занурений у світ думок і почуттів митця. Це також спонукало замислитися, чи маємо ми повний автентичний текст, чи, можливо, частина щоденника була втрачена або змінена.

Список використаних джерел

Бородін, В. С., & Павлюк, М. М. (Упоряд.). (1982). *Спогади про Тараса Шевченка : збірник*. Дніпро.

Гнатюк, М. М. (2025). "Щоденник" Тараса Шевченка: культурологічний дискурс. *Шевченкознавчі студії*, (28), 64–77.

Задорожна, Л. М. (2009). Категорія свободи як філософська засада "Щоденника" Т. Шевченка. *Шевченкознавчі студії*, (12), 58–75.

Момот, Н. М. (2006). Щоденник Т. Шевченка як творчо-психологічний та жанровий феномен : автореф. дис. ... канд. філ. наук: 10.01.01. Кіровоград.

Рубчак, Б. (1991). Живописаний Шевченко. *Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета*. Т. 214. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/rubchak.htm>

Сверстюк, Є. О. (2011). Шевченко понад часом. Есеї.

Стрілець, М. В., Лебеденко, С. О. (2017). Україна в щоденнику Тараса Шевченка. *Молодий вчений*, (11), 257–261.

Танчин, К. Я. (2005). Щоденник як форма самовираження письменника : автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.01.06. Тернопіль.

Шевченко, Т. Г. (2003). Зібрання творів у шести томах (редкол.: М. Г. Жулинський та ін.). Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. "Букварь южнорусский". Записи народної творчості.

Шевченко, Т. Г. (2003). Зібрання творів у шести томах [редкол.: М. Г. Жулинський та ін.]. Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю.

References

Borodin, V. S. & Pavlyuk, M. M., (Eds.) (1982). *Memories of Taras Shevchenko: a collection*. Dnipro [in Ukrainian].

Hnatiuk, M. M. (2025). Taras Shevchenko's "Diary": a cultural discourse. *Shevchenko Studies*, (28), 64–77 [in Ukrainian].

Momot, N. M. (2006). T. Shevchenko's "Diary" as a creative-psychological and genre phenomenon: author's abstract. Dissertation ... candidate of philological sciences: 10.01.01. Kirovograd [in Ukrainian].

Rubchak, B. (1991). The Painted Shevchenko. *The Worlds of Taras Shevchenko: A Collection of Articles to the 175th Anniversary of the Poet's Birth*. Т. 214 [in Ukrainian]. <http://litopys.org.ua/shevchenko/rubchak.htm>

Shevchenko, T. H. (2003). Collection of works in six volumes [ed.: M. G. Zhulynsky and others]. Т. 5 : Diary. Autobiography. Articles. Archaeological notes. "Southern Russian alphabet". Records of folk art [in Ukrainian].

Shevchenko, T. H. (2003). Collection of works in six volumes [ed.: M. G. Zhulynskyi and others]. T. 6 : Letters. Donation and ownership inscriptions. Documents compiled by T. Shevchenko or with his participation [in Ukrainian].

Strilets, M. V., Lebedenko, S. O. (2017). Ukraine in Taras Shevchenko's diary. *Young scientist*, (11), 257–261 [in Ukrainian].

Sverstyuk, E. O. (2011). *Shevchenko Beyond Time. Essays* [in Ukrainian].

Tanchyn, K. Ya. (2005). Diary as a form of self-expression of a writer: author's abstract. Dissertation ... candidate of philological sciences: 10.01.06. Ternopil [in Ukrainian].

Zadorozhna, L.M. (2009). The category of freedom as the philosophical basis of T. Shevchenko's "Diary". *Shevchenko Studies* (12), 58–75 [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 10.04.26

Прорецензовано / Revised: 22.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 26.05.26

Опубліковано / Published: 29.05.26

Sofia CHORNA, Student

e-mail: sofiachorna2606@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SHEVCHENKO'S DIARY AS A SPACE FOR DISCLOSING THE AUTHOR'S "I"

This article examines Taras Shevchenko's diary as a literary space for self-expression. The relevance of this topic stems primarily from the fact that the author's personal reflections resonate with every individual through their depiction of the search for one's own "self" and the strength to fight for one's convictions. An overview of the diary's content structure is provided based on B. Rubchak's classification. Particular attention is paid to Shevchenko's means of self-expression, among which the author's reflection, religious worldview, and contemplation of freedom stand out most vividly. Through an examination of these, the purpose of his writing is identified, which lies in finding a way to assert himself in this world. In the artist's writings, Christian values are closely intertwined with his conception of freedom. Inner freedom is revealed as one of the writer's primary forms of self-expression, shaped under conditions of physical enslavement. In this context, Shevchenko's rejection of the experience of exile is outlined, which consists of a conscious distancing from its demoralizing influence. It is emphasized that turning to the written word, despite censorship restrictions, is a means of restoring inner freedom. Art is also examined as Shevchenko's key activity, where the poet's aspirations are most clearly manifested. The period following exile is analyzed as a time of intense return to artistic practice and reevaluation of the author's professional path. At the same time, the diary captures a distinct artistic polyphony through microgenres. It was found that the text is deeply immersed in the artist's world of thoughts and feelings. In this context, the

diary is interpreted as the author's internal dialogue with himself, in which emotions, reflections, and experiences are intertwined, bringing the text closer to spoken language.

Keywords: *Ukrainian literature, Taras Shevchenko, freedom, religiosity, art, self-expression, diary.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі, чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of the data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.